

Իրանի Ազգային անվտանգության հիմնահարցեր. Քաղաքական համակարգի մասնաբաժանվածությունը

Վերջին շրջանում ԱՄՆ-ը հատուկ ուշադրությամբ է հետևում Իրանի քաղաքական համակարգում կատարվող փոփոխություններին և որոշումների կայացման համակարգին: Ամերիկյան մի շարք հետազոտական կենտրոնների հեղինակներ (Մեհրան Քամրավա, Հուչանգ Հասսան Յարի, Մոհսեն Ամինգադե, Շահրամ Չուբին, Գաուդաթ Բահդաթ, Քենեթ Կացման, Ֆլինթ Լևերեթ, Հուսսեյն Հասսան, Շարոն Ակվաստոնի ևն) Իրանի ներքաղաքական համակարգի վերլուծություններ են իրականացնում: Ստորև ներկայացվում է ամերիկյան թիմի քննարկներում շրջանավորվող վերլուծություններում տեղ գտած հիմնական ձևակերպումները:

Իրանի ազգային-անվտանգության հայեցակարգը մշտապես ենթակա է տարաբնույթ բննարկումների և անհամաձայնությունների, ինչը բնորոշ է Իրանի քաղաքական համակարգին: Ներկայումս Իրանում գոյություն ունեն երեք հիմնական ուղղություններ՝ արմատականներ, ավանդական-պահպանողականներ և բարենորոգիչներ, որոնցից յուրաքանչյուրն ունի Իրանի ազգային-անվտանգության հայեցակարգի իր տեսլականը: Ազգային-անվտանգության քաղաքականության մշակման հարցերում հիմնականում առանձնացվում են մի քանի հարցեր՝ պատերազմն Իրանում, Իրանի տարածաշրջանային դերը, Մերձավորարևելյան և Իրանի հարցում ԱՄՆ քաղաքական կողմնորոշիչները, Հիզբոլլահի, Համասի հետ հարաբերությունները և Իրանի միջուկային ծրագրերը: Եվ քանի որ քաղաքական դաշտի բաժանվածության պատճառով բացակայում են միասնական մոտեցումները, ապա դրա արդյունքը լինում է Թեհրանից եկող «տարաբնույթ հաղորդագրությունները», անհամաձայնությունները և կորցրած հնարավորությունները:

Քաղաքական համակարգի մասնատվածությունը և միասնական մոտեցումներ չունենալու փաստը հանգեցնում է նրան, որ առանձին քաղաքական միավորներ տարբեր հարցերի շուրջ կարող են հանդես գալ մի դեպքում միասնաբար, մեկ այլ դեպքում՝ լրիվ հակառակ տեսանկյունից: Թե՛ տեղական և թե՛ միջազգային ոլորտում պետությունը չի կարողանում ապահովել տարաբնույթ մոտեցումների միասնականությունը: Տարածաշրջանում Իրանի տարածաշրջանային ազդեցության և միջուկային ծրագրերի կապակցությամբ ԱՄՆ-ի կողմից ձեռնարկված ֆայլերը շատ հաճախ նպաստում են կողմերից որևէ մեկի մարզինալացմանը (լուսանցֆայնացմանը) և դերակատարությունների փոփոխությանը:

Այս ամենը առավել լավ հասկանալու համար անհրաժեշտ է պատկերացնել, թե ինչպիսին է Իրանի ներկայիս քաղաքական համակարգը:

Իրանի ֆաղափական համակարգի առանձնահատկությունները. Իրանում Իսլամական հեղափոխությունից հետո՝ 1979 թ. ընդունված և 1989 թ. վերանայված սահմանադրության արդյունքում Իրանի ֆաղափական համակարգը վերածվեց բավական բարդ ինստիտուցիոնալ մի կառույցի, որտեղ մի քանի ուժային կենտրոններ հավասարակշռում են միմյանց՝ թույլ չտալով որևէ ինստիտուտի գերակայության ամրապնդումն ամբողջ համակարգի նկատմամբ: Համակարգում գտնվող մի շարք առանցքային կենտրոնների հավասար իրավունքների և պատասխանատվությունների խաչման պատճառով դրանցից ոչ մեկը չի կարողանում առավելություն ստանալ մյուսների նկատմամբ:

Նման ինստիտուցիոնալ կառուցվածքը հանգեցրել է պետության ներսում տարաբնույթ ուժային կենտրոնների «բալկանացմանը»՝ բաժանված լինելու մի իրավիճակի, որի պայմաններում լուրջ մրցակցություն է ընթանում պետական էլիտայի շրջանում: Նմանատիպ օրինակ է Մեշխի (խորհրդարան) և Հոգաբարձուների խորհրդի (Վերին պալատ) գործառույթների խաչման արդյունքում ձևավորված ինստիտուցիոնալ փակուղին, որի լուծման նպատակով էլ 1989 թ. սահմանադրական փոփոխություններով ստեղծվեց միջանկյալ օղակ՝ հորհրդատվական խորհուրդը: Չնայած ձեռնարկված ինստիտուցիոնալ բարեփոխումներին, այնուամենայնիվ, «կախյալ հավասարակշռությունը» շարունակում է բնութագրել Իրանի Իսլամական Հանրապետության ֆաղափական համակարգը:

Չնայած նրան, որ էլեկտորատն է ընտրում նախագահին, Մեշխի 290 պատգամավորներին, տեղական խորհուրդներին և փորձագետների խորհրդի 83 անդամներին, որն էլ իր հերթին ընտրում է առաջնորդին (Ռահբար), սակայն, մեծ մասամբ, էլեկտորատը և ազգաբնակչությունը լուսանցքայնացված դեր են խաղում պետական մարմինների մրցակցային հարաբերություններում: Իրականում, ֆաղափական իշխանությունը պատկանում է Ռահբարին, որը ոչ միայն վավերացնում է նախագահի ընտրությունը, այլև նշանակում մարմիններ պետական կարևորագույն օղակների վերահսկողության համար:

Հոգևոր առաջնորդն՝ Իրանի Իսլամական Հանրապետության բարձրագույն իշխանությունն է և պետական համակարգի կենսունակության ու գործառնության երաշխավորը: Ուստի ֆաղափական և ռազմական կենսական նշանակության հարցերը, ռազմական ղեկավարների և դատական մարմինների նշանակումն ու վերահսկումը կամ միջուկային ծրագրերի հետ կապված միջազգային բանակցությունները ենթակա են նրա ուղղակի վերահսկողությանը: Առաջնորդը հիմնականում վերջնական դատավորի դեր է կատարում, երբ վտանգվում է համակարգի կենսունակությունը: Պետության նախկին ղեկավար Այաթոլա Խոմեյնին, պահպանողական-ավանդապաշտ լինելով, նպաստում էր ավանդական իսլամական արժեքների տարածմանը երկրի տարածքում և հետամուտ էր իսլամական ֆաղափականության անցկացմանը միջազգային ասպարեզում:

ժամանակակից Իրանում կարելի է առանձնացնել երեք հիմնական խմբավորումներ՝ պահպանողական-ավանդապաշտներ (mohafezckharan), բարենորոգիչներ (eslahatalaban) և արմատականներ:

Կենտրոնական տեղ են զբաղեցնում պահպանողական-ավանդապաշտները (mohafezckharan), որոնք կառավարող համակարգի հիմնական սյունն են: Այս խումբը հիմնականում կազմված է հոգևորականներից՝ ներառյալ Քոմի Սեմինարիայի ուսուցիչների ասոցիացիայի որոշ ղեկավարների: Հաջորդ խումբը՝ ներկայացնում են Ռազմական հոգևորականների ասոցիացիան (Jamech Rowhaniyyat-e Mobarez)՝ կազմված ազդեցիկ պահպանողական հոգևորականներից, որոնց խմբակցությունը ձևավորվել է 1980-ական թթ. և գերակշիռ դիրքեր ունեն Հոգաբարձուների խորհրդում, Հոգևորականների Հատուկ Դատարանում և Փորձագետների ասամբլեայում: Հոգաբարձուների խորհուրդը վավերացնում է Մեջլիսի կողմից ընդունված օրինագծերը, վերահսկում խորհրդարանական և նախագահական թեկնածուներին: Հոգևորականների հատուկ դատարանը երաշխավորում է հոգևորականների համապատասխանությունն իսլամի կանոններին և հանախ բանտարկում չհամակերպվող հոգևորականների: Փորձագետների ասամբլեան ընտրում է Հոգևոր առաջնորդին: Այս խումբը իրենից ներկայացնում է պահպանողական տեխնոկրատների և բյուրոկրատների միավորում, որոնցից շատերը «Կառուցման ծառայողներ» (Kargozaran-e Sazadegi) կուսակցությունից են, որը պաշտոնապես գործող էր կուսակցություններից մեկն է: Ուրբաթօրյա աղոթքը ղեկավարող իմամներից շատերը, որոնք նաև ծայրամասերում հոգևոր առաջնորդների ներկայացուցիչներն են, իրենց նույնացնում են պահպանողական ճամբարի հետ:

Փաստորեն պահպանողականները վերից վար վերահսկում են պետության կարևորագույն ռազմավարական հաստատությունները և տարբեր ձևերով կարող են ազդել ու ձևավորել Իսլամական Հանրապետության ֆաղափական իրադրությունը: Պետք է հստակ պատկերացնել, որ պահպանողականները վայելում են ցածր միջին խավի, ցածրաստիճան ֆարոգիչների և առևտրականների մեծ աջակցությունը. բոլորն էլ ընդունում են «Իսլամական գաղափարախոսության հարատևությունը» և «առևտրական տնտեսության ու մասնավոր սեփականության իրավունքը»: Պահպանողականներն Իսլամական Հանրապետության ներսում փաստացիորեն ձևավորում են գլխավոր կուսակցական խմբակցությունը:

1980-ականների վերջերից պահպանողականների հետ համագործակցող հոգևորականները և այլ խմբերն առավել պրագմատիկ դարձան տեղական և միջազգային հարաբերությունների հարցերում: Ավելին՝ նրանցից շատերն արդիականացման և պետական բարեփոխումների շատագույններ դարձան: 1988 թ. առավել շափավոր հոգևորականներն առանձնացան Ռազմական Հոգևորականության Ասոցիացիայից, ձևավորեցին իրենց խումբը Ռազմական Հոգևորականների Միություն անվամբ (Majma-e Rowhaniyoun-e Mobarez) և սկսեցին առավել ակտիվ կերպով մասնակցել

Մեջլիսի ընտրություններին: 1997 թ. «բարենորոգիչներ» (eslahatalaban) անվանումն ստացած այս խումբը կարողացավ հաղթել նախագահական ընտրություններում (Մուհամադ Խաթամիի):

Հենվելով 1950-60-ական թթ. «կրոնաազգային» (melli-mazhabi) ուղղության ավանդույթի վրա՝ բարենորոգիչները կարողացան իրենց կողմը գրավել մեծ թվով գիտնականների, գրողների, լրագրողների, նախկին ֆաղափական գործիչների, ինչպես նաև՝ միջին խավի զանգվածներին: Նրանց սկսեցին հարել հատկապես ուսանողության սովոր հատվածներ, ֆանի որ Խաթամիի կոչերը ֆաղափացիական հասարակություն ձևավորելու և ֆաղափակրթությունների երկխոսություն սկսելու վերաբերյալ հոգեհարազատ էին բարենորոգումների կարող երիտասարդության և արտաֆին աշխարհի համար: Բարենորոգիչներն աջակցություն ստացան նաև ֆաղափացիական ծառայողներից և մասնավոր սեկտորի մասնագետներից կազմված Ազգային Մասնակցություն (Mosharekat-e Melli) կուսակցության և Իսլամական Հեղափոխական Մոջահեդների կողմից:

Խաթամիի նախագահության երկու ժամկետների ընթացքում բարենորոգիչները մեծ հեղինակություն ձեռք բերեցին ֆաղափային ազգաբնակչության միջին խավի մեջ, հատկապես՝ Թեհրան ֆաղափում: Այնուամենայնիվ, չունենալով զգալի ֆաղափական իշխանություն և ինստիտուցիոնալ լծակներ, նրանք չկարողացան կյանքի կոչել իրենց ծրագրերի մեծ մասը: Պահպանողականները 1997 թ. և 2001 թ. կրած պարտություններից հետո վերակազմակերպվեցին և արդեն յոթերորդ Մեջլիսի ընտրություններում կարողացան հաղթանակ տանել: Իհարկե հաղթանակին նպաստեց այն, որ բազմաթիվ հեղինակավոր բարենորոգիչ թեկնածուների Հոգաբարձուների հորհուրդն արգելեց մասնակցություն ունենալ ընտրություններին: Չնայած դրան հոմեյնիները երբեք էլ ուղղակիորեն չի հակադրվել նախագահին, սակայն չի էլ թափաքել ստատուս փո ունենալու իր նախապատվությունը և իր բազմաթիվ հանդիպումներում ու ելույթներում անհանգստություն է հայտնել ընթացող բարենորոգումների կապակցությամբ: Նույնը չի կարելի ասել, սակայն ուրբաթոյա աղոթքը վարող իմամների մասին, որոնք առավել ֆննադատորեն էին վերաբերվում նախագահի և նրա կողմնակիցների բարենորոգչական նախաձեռնություններին:

Խաթամիի նախագահության երկրորդ ժամկետի կեսերից բարենորոգչական հոսանքի դիրքերը սասանվեցին և նրան աջակցող միջին դասն սկսեց պահանջել իրենց իսկ կողմից ընտրված նախագահի հրաժարականը: Ռեակցիոնիստական միտումների աճի մասին զգուշացրեց նախագահ Խաթամին իր գրած “Նամակ վաղվա օրվա մասին” աշխատության մեջ:

2005 թ. ընտրությունները ցույց տվեցին ընտրական համակարգի անկատարությունը: Հոգաբարձուների խորհրդի ստուգման գործընթացի միջով անցան յոթ թեկնածուներ: Ընտրություններին մասնակցում էին երկու բարենորոգիչներ՝ կրթության նախկին նախարար Մուստաֆա Մոհին, խորհրդարանի խոսնակ և Ռազմական հոգևորականների միավորման առաջնորդ

Մոնդի Խարուբին: Նախկին նախագահ Ռաֆսանջանին ներկայացնում էր պահպանողական հոսանքը: Արմատականներին ներկայացնում էր էներգիայով լեցուն Ահմադինեշադը:

Ընտրողների միայն 60% մասնակցեցին ընտրությունների, մինչդեռ Թեհրանի բնակչության մի ստվար հատվածն ընդհանրապես բոյկոտեց դրանք՝ բարենորոգչական հոսանքի առավել հայտնի ներկայացուցիչներին ընտրություններին մասնակցելն արգելելու համար: Բարենորոգիչների ձայները բաշխվեցին Մուստաֆա Մոհինի և Մահդի Խարուբիի միջև: Թեկնածուներից ոչ մեկը չկարողացավ բացարձակ մեծամասնություն ստանալ. թե Ռաֆսանջանին և թե Ահմեդինեշադն ստացան ձայների 21% և 19.5%՝ համապատասխանաբար: Բարենորոգիչները փորձեցին իրենց ձայները փոխանցել Ռաֆսանջանին: Սակայն փորձը չհաջողվեց. ընտրությունների երկրորդ փուլում Ռաֆսանջանին ստացավ ձայների 35%, իսկ Ահմեդինեշադը՝ 61%՝ ապահովելով նախագահական պաշտոնի անցումն արմատական ուժերի ձեռքը:

Նախագահական ընտրություններն աչֆի ընկան մեկ կարևոր առանձնահատկությամբ. պահպանողականները և բարենորոգիչները համաձայնության եկան Իրանի ազգային անվտանգության հայեցակարգի շուրջ, թեև ներհաղափական հարցում տարբերություններն ակնառու էին: Համագործակցությունն այս երկու հոսանքների միջև առավելապես պայմանավորված էր ստեղծված իրադրությամբ, քան որ ներքին հարցերում, ինչպիսիք էին Իսլամի ընդունված մեկնաբանությունները, իսլամի դերը մշակույթի, հասարակության և ֆաղափականության մեջ, կային գաղափարախոսական լուրջ տարբերություններ: Արտաքին հարաբերությունների հարցերում պահպանողականները և բարենորոգիչները համակարծիք էին հիմնական նպատակների հարցերում, սակայն տարբերվում էին մեթոդական կողմնորոշումներում: Ի տարբերություն արմատականների՝ նրանք կողմնակից էին Իրանի և աշխարհի մնացյալ երկրների միջև նորմալ հարաբերությունների հաստատմանը:

Իսրայելի նկատմամբ արմատականների որդեգրած վերաբերմունքը լավագույն օրինակն է նրա, թե ինչպես է խմբերից մեկը փորձում բարձրացնել իր հեղինակությունն Իրանի բարդ ֆաղափական համակարգում: Քանի որ որոշումների կայացման մի քանի կենտրոններ կան, ապա որոշակի ժամանակ է պահանջվում այդ կենտրոնների միջև փոխհամաձայնության դաշտի ստեղծման համար: Որոշումների բավականին մի մեծ հատված ընդունվում է Հոգևոր առաջնորդի կողմից, որին էլ խորհուրդներ են տալիս իր աշխատակազմի պաշտոնական և ոչ պաշտոնական բազմաթիվ խորհրդատուներ:

Այնուամենայնիվ, Իրանի ֆաղափական համակարգի տարաբաժանվածությունը, ֆաղափական էլիտայի շրջանում շարունակ մրցակցությունը հանգեցնում է բացասական հետևանքների: Շատ հաճախ նույն պատասխանատվությամբ տարբեր համակարգերի պաշտոնյաներ միևնույն հարցի նկատմամբ ունենում են իրարից տարբերվող մոտեցումներ: Ֆաղափական համակարգի տարբեր

կենտրոններից եկող «խառը ազդակներն» ազդում են Իրանի դիվանագիտության արդյունավետության վրա:

Վերջին շրջանում, կապված Իրանի արտաքին ֆաղափականության բազմաբարդ հիմնահարցերի հետ, երկրի դիվանագիտությունը հաճախ ստիպված է իրավիճակային որոշումներ կայացնել և արագ արձագանքել առաջ եկած խնդիրներին:

Հստակ է, որ ԱՄՆ-ի արտաքին ֆաղափականության և ԱՄՆ-ի ղեկավարների կողմից եկող ազդակները լուրջ ազդեցություն են գործում Իրանի ֆաղափական խմբավորումների ֆաղափական օրակարգի ձևավորման վրա: ԱՄՆ նախագահ Զ.Բուշի կողմից Իրանին «չարի առանցքի» երկրների շարքին դասելը, ինչպես նաև Իրանում իշխանափոխություն իրականացնելու ծրագրերը նպաստեցին այդ երկրում առավել արմատական տրամադրությունների կարծրացմանը:

Սա առավել վառ երևաց այն ժամանակ, երբ իրանցիներն արմատականների և պահպանողականների ընտրության ժամանակ նախապատվությունը տվեցին առաջինին: Սակայն ակնհայտ է, որ երկու երկրների կողմից թշնամու կերպարի ձևավորումը և հետագա ամրապնդումն սպառնում է վերածվել ռազմական բախման՝ իր ողջ աղետաբեր հետևանքներով:

Քաղաքական տարաբաժանվածությունը, ինստիտուցիոնալ «կասեցված հավասարակշռությունը» և տարածաշրջանում Իրանի դերի վերաբերյալ տարբեր տեսակետները բնութագրում են երկրի ներկայիս արտաքին և ազգային-անվտանգության ֆաղափականությունները:

Իրանի ֆաղափական համակարգի կառուցվածքը և ներքին փոփոխությունների տրամաբանությունը հասկանալը իրականում շատ կարևոր խնդիր է: Դրանցից մեծապես կախված է աշխարհաֆաղափական հետագա զարգացումներին Իրանի՝ իբրև «տարածաշրջանային որոշիչ գործոնի», մասնակցության աստիճանը:

